

อ่างทองของเรา

หวน พันธุ์พันธ์

อ่างทองในอดีต

อ่างทองในอดีตนั้น นับว่ามีคนอาศัยอยู่มานานหลายร้อยปีแล้วทีเดียว เพราะท้องที่ของอ่างทองเป็นที่ราบลุ่ม มีลำน้ำไหลผ่านถึงสองสาย คือ แม่น้ำเจ้าพระยา และแม่น้ำน้อย จึงเหมาะแก่การเพาะปลูกแก่คนที่มาอาศัยอยู่อย่างยิ่ง และจากหลักฐานที่เหลืออยู่ในปัจจุบันนี้ เช่น คูเมือง, วัดร้าง, ลำน้ำที่ตนเขินจนกลายเป็นคลอง หนอง เพราะลำน้ำเดิมเปลี่ยนทางเดิน จึงพอจะสันนิษฐานได้ว่าอ่างทองจะต้องมีคนอาศัยอยู่มากมายพอสมควร เริ่มตั้งแต่สมัยทวารวดีหรืออาจจะก่อนหน้านั้นก็ได้ แต่ว่าในสมัยโบราณนั้นยังไม่เรียกชื่อว่า “อ่างทอง” เท่านั้น จะเรียกชื่ออย่างไรยังไม่พบหลักฐาน เรื่องราวของอ่างทองในอดีตนั้น พอจะกล่าวตามลำดับเริ่มตั้งแต่สมัยทวารวดีเป็นต้นมา ตามหลักฐานที่ค้นพบได้ดังนี้

สมัยทวารวดี

เข้าใจว่ามีคนมาอาศัยอยู่ในท้องที่ของอ่างทองแล้ว และสร้างเป็นเมืองขึ้นด้วย แต่คงจะไม่ใช่เป็นเมืองใหญ่หรือ

เมืองสำคัญนักก็ได้ หลักฐานที่ยังเหลืออยู่ในปัจจุบันนี้ แสดงให้เห็นว่าท้องที่ของอ่างทอง เป็นเมืองโบราณในสมัยทวารวดี ก็คือ คูเมืองที่มีลำคูล้อมรอบ ที่บ้านคูเมือง ตำบลห้วยไผ่ อำเภอแสวงหา

สมัยสุโขทัย

เข้าใจว่าสมัยนี้มีคนอาศัยอยู่เช่นกัน แต่จะเป็นเมืองหรือไม่ ยังไม่พบหลักฐาน แต่หลักฐานที่ว่าสมัยนี้มีคนอาศัยอยู่มากก็คือ วัดร้างที่มีอยู่มากมายในท้องที่อ่างทองนี้ หลายวัดแสดงว่าจะต้องเป็นวัดในสมัยสุโขทัย และจากการสังเกตลักษณะของพระพุทธรูปสำคัญในท้องที่อ่างทอง ก็จะทำให้เห็นว่า มีลักษณะเป็นแบบสุโขทัยหลายองค์ เช่นพระพุทธรไสยาสน์ วัดขุนอินทประมูล อำเภอโพธิ์ทอง และพระพุทธรไสยาสน์ วัดป่าโมก อำเภอป่าโมก เป็นต้น นอกจากนี้จากการสันนิษฐานำโบราณที่ปัจจุบันนี้ได้ค้นเจินกลายเป็นลำคลอง ลำห้วย ลำหนอง หลายแห่ง ซึ่งมีวัดร้างตั้งอยู่ริมลำน้ำเก่านี้ด้วยมากมาย ก็พอจะสันนิษฐานได้ว่า จะต้องเก่าถึงสมัยสุโขทัยอย่างแน่นอน

สมัยอยุธยา

เนื่องจากอ้างทองเป็นเขตติดต่อกับกรุงศรีอยุธยา จึงมีเรื่องราวที่กล่าวถึงท้องที่ในอ้างทองหลายตอนด้วยกัน แต่ในสมัยอยุธยาตอนต้น ๆ ก็ยังไม่ปรากฏชื่อเมืองนี้ จึงเข้าใจว่าคงจะเป็นเพียงชายเขตแขวงของพระนครหลวงเท่านั้น แม้กระทั่งในแผ่นดินสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ ก็ยังไม่ปรากฏว่ามีชื่อเมืองในท้องที่ของอ้างทองเลย ซึ่งจะเห็นได้จากหนังสือพระราชพงศาวดารกล่าวไว้ว่า เมื่อคราวพม่ายกทัพมาประชิดพระนคร ในสมัยสมเด็จพระมหาจักรพรรดินั้น ได้มีการเกณฑ์กองทัพเพื่อรักษาพระนครจากเมืองใกล้เคียง และกล่าวถึงเมืองใกล้เคียงพระนครหลายเมือง เช่น เมืองสิงห์บุรี เมืองพรหมบุรี เมืองอินทบุรี เมืองสุพรรณบุรี เมืองชัยนาท เมืองลพบุรี เมืองนครนายก เป็นต้น แต่ไม่เคยกล่าวถึงชื่อเมืองอ้างทองหรือชื่อเมืองที่อยู่ในท้องที่อ้างทองเลย แต่ก็กล่าวไว้ตอนที่พม่ายกทัพเข้ามาว่า “. . . พม่าก็ยกตามเข้ามาทาง ลำสามโก้ บ้าโมก ข้ามแม่น้ำเจ้าพระยาแถว บางโพงเผง เข้ามาชนพระนครทางทุ่งลุมพลีข้างค้ำนเหนือ” ตอนนี้อย่างทองได้ถูกกล่าวในพระราชพงศาวดารแล้วเป็นครั้งแรกคือ ลำสามโก้ ปัจจุบันเป็นชื่อตำบลและอำ-

เกอสามโก้ ป่าโมกก็เป็นชื่อตำบลและอำเภอป่าโมกเช่นกัน ส่วนบางโพงผ่องนั้นปัจจุบันเป็นชื่อตำบลโพงผ่อง ขึ้นกับอำเภอป่าโมก แต่พระราชพงศาวดารก็ไม่ได้กล่าวว่าตำบลทั้งสามนี้ขึ้นกับแขวงเมืองใด อาจจะรวมอยู่ในแขวงพระนครหลวง หรือเขตแคว้นพระนครศรีอยุธยาราชธานีนั้นเอง เพราะอยู่ใกล้พระนครหลวงมาก ยังไม่ได้ยกฐานะเป็นเมืองในสมัยนั้น

ต่อมาราว พ.ศ. ๒๑๒๒ ในแผ่นดินสมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ ๑ (พระมหาธรรมราชา) ท้องที่ของอ่างทองก็ถูกกล่าวไว้ในพระราชพงศาวดารอีกตอนหนึ่งว่า “ในปีนั้นเกิดกบฏญาณพิเชียรเป็นจลาจลในจังหวัดแขวงหลวง และญาณพิเชียรนั้นเรียนคุณโกหก กระทำการอันพิริตสำแดงแก่ชาวชนบทประเทศนั้น และช่องสมเอาเป็นพวกได้มาก ญาณพิเชียรก็มีช่องสุคนใน ตำบลบ้านยี่ล้น ขุนศรีมงคลแขวงส่งข่าวกบฏนั้นเข้ามาถวาย จึงสมเด็จพระบรมพิตร พระพุทธเจ้าหลวง ก็มีพระราชโองการตรัสใช้เจ้าพระยาจักรีให้ยกพลทหารออกไปจับญาณพิเชียรซึ่งเป็นกบฏ เจ้าพระยาจักรีและขุนหมื่นทั้งหลายยกออกไปตั้งทัพในตำบลบ้านมหาคไทย . . .” ตำบลที่ถูกกล่าวถึงมี ๒ ตำบลคือ ตำบลบ้านยี่ล้น ปัจจุบันเป็นตำบลยี่ล้น ขึ้นกับอำเภอวิเศษชัยชาญ และตำบลบ้าน-

มหาดไทย ปัจจุบันเป็นตำบลมหาดไทย ชันกับอำเภอเมือง
อ้างทองมีเขตติดต่อกับอำเภอวิเศษชัยชาญ ซึ่งในสมัยนั้นก็
ยังไม่ได้กล่าวอ้างว่าเป็นแขวงเมืองใด เป็นแต่กล่าวว่า
“... ญาณพิเชียรเป็นจลาจลในจังหวัดแขวงหลวง...”
อาจจะรวมอยู่ในแขวงพระนครหลวง เช่นเดียวกับสามโก้
ป่าโมก และบางไผ่แดงก็ได้ และในสมัยนั้นท้องที่ของอ้าง-
ทองก็ยังไม่ได้ยกฐานะเป็นเมืองแต่อย่างใด

ต่อมาราว พ.ศ. ๒๑๒๗ ในแผ่นดินสมเด็จพระสรร-
เพชญ์ที่ ๑ (พระมหาธรรมราชา) เช่นกัน ท้องที่ของอ้าง-
ทองก็ถูกกล่าวในพระราชพงศาวดาร และตอนนั้นได้ยกฐานะ
ขึ้นเป็นเมืองวิเศษชัยชาญแล้ว นับว่าเป็นการกล่าวถึงชื่อ
เมืองวิเศษชัยชาญเป็นครั้งแรกในพระราชพงศาวดารที่เดียว
ซึ่งเป็นคราวที่สมเด็จพระนเรศวรกับสมเด็จพระเอกาทศรถ
เสด็จยกกองทัพไปรบกับพระยาพะสิมที่เมืองสุพรรณ ซึ่งข้อ
ความตอนที่กล่าวถึงเมืองวิเศษชัยชาญนั้นมีตอนหนึ่งดังนี้
“... ครั้นถึงเดือนนี้ ชัน ๒ คำ สมเด็จพระนเรศวรกับสม-
เด็จพระเอกาทศรถก็เสด็จโดยกระบวนเรือจากกรุงศรีอยุธยา
ไปทำพิธีเหยียบชิงชัยภูมิ พันไม้ข่มนามที่ตำบลลุมพลี แล้ว
เสด็จไปประทับที่แขวงเมืองวิเศษชัยชาญ อันเป็นที่ประ-

ชุมพล . . .” เมืองวิเศษชัยชาญนี้ก็คือเมืองอ่างทองเก่า
 นั้นเอง ปัจจุบันนี้มีฐานะเป็นอำเภอวิเศษชัยชาญ เข้าใจว่า
 เวลานั้นยังเป็นแขวงกรุงฯ จะยกฐานะขึ้นเป็นเมืองวิเศษ-
 ชัยชาญเมื่อใดไม่ปรากฏหลักฐาน ในพระราชพงศาวดารเลย
 แต่จะต้องเป็นช่วงระยะจาก พ.ศ. ๒๑๒๒-๒๑๒๗ อย่างแน่
 นอน

นับตั้งแต่เริ่มปรากฏชื่อเมืองวิเศษชัยชาญในพระราช
 พงศาวดารแต่บัดนี้เป็นต้นมา เมืองวิเศษชัยชาญ และท้องที่
 อ่างทองที่ขึ้นกับแขวงเมืองวิเศษชัยชาญในสมัยนั้นก็ถูกกล่าว
 ในพระราชพงศาวดารอีกบ่อยครั้ง เช่น ป่าโมก ชะไฉ สระ-
 เกศ บางแก้ว เอกราช ฯลฯ จะกล่าวเป็นลำดับไป ดังต่อ
 ไปนี้

พ.ศ. ๒๑๒๗ ซึ่งเป็นปีเกี่ยวกับคราวรบพระยาพะสิม
 ที่เมืองสุพรรณบุรีนั้น สมเด็จพระนเรศวรทรงทราบว่ากองทัพ
 พระเจ้าเชียงใหม่ยกลงมา ก็เสด็จยกกองทัพหลวงไปกับสมเด็จพระ
 พระเอกาทศรถ ตังทัพหลวงที่ บ้านชะไฉ แขวงเมืองวิเศษ-
 ชัยชาญ ปัจจุบันนี้บ้านชะไฉ เป็นตำบลชะไฉ ขึ้นกับ
 อำเภอไชโย

พ.ศ. ๒๑๒๘ คราวรบพระเจ้าเชียงใหม่ที่บ้านสระเกศ

พระเจ้าเชียงใหม่ยกทัพมาแก้ตัวใหม่ โดยยกกองทัพมาตั้งที่บ้านสระเกศ ในแขวงเมืองวิเศษชัยชาญ สมเด็จพระนเรศวรกับสมเด็จพระเอกาทศรถยกทัพไปถึงตำบลป่าโมก ก็พบกองทัพพม่าที่ลงมาเที่ยวรังแกราษฎรทางเมืองวิเศษชัยชาญจึงเข้าโจมตีทัพพม่าล่าถอยไป พระเจ้าเชียงใหม่จึงจัดกองทัพยกลงมาอีก สมเด็จพระนเรศวรจึงดำรัสสั่งให้พระราชมนูคุมกองทัพขึ้นไปลาดตระเวนดูก่อน กองทัพพระราชมนูไปปะทะกับทัพพม่าที่บ้านบางแก้ว สมเด็จพระนเรศวรเสด็จขึ้นไปถึง บ้านแห่ จึงดำรัสให้ข้าหลวงขึ้นไปส่งพระราชมนูทำเป็นล่าทัพถอยลงมา แล้วพระองค์กับพระอนุชา ก็รุกไล่ตีทัพพม่าแตกพ่ายทิ้งทัพหน้าทัพหลวง จนถึงค่ายที่ตั้งทัพของพระเจ้าเชียงใหม่ที่บ้านสระเกศ ทัพของพระเจ้าเชียงใหม่จึงหนีกระจัดกระจายไป ปัจจุบันนี้บ้านสระเกศเปลี่ยนเป็นตำบลชัยภูมิขึ้นกับอำเภอไชโย บ้านบางแก้ว และบ้านแห่ ก็เป็นตำบลในอำเภอเมืองอ่างทอง

พ.ศ. ๒๑๓๐ ท้องที่ป่าโมกเป็นสนามรบในคราวพระเจ้าหงสาวดีล้อมกรุง ฯ อีก คราวนี้ทัพไทยเอาปืนใหญ่ลงในเรือสำเภารุดไประดมยิงค่ายหลวงพระเจ้าหงสาวดี พระเจ้าหงสาวดีทนอยู่ไม่ได้ก็ต้องรีบถอยทัพหลวงกลับขึ้นไปตั้งอยู่

ที่ บำโมก สมเด็จพระนเรศวรกับสมเด็จพระเอกาทศรถเสด็จ
โดยกระบวนทัพเรือตามตีกองทัพหลวงของพระเจ้าหงสาวดี
ขึ้นไปจนถึง บำโมก จนกระทั่งพม่าเลิกทัพกลับไป

พ.ศ. ๒๑๓๕ คราวสมเด็จพระนเรศวรชนช้าง สมเด็จพระ
พระนเรศวรกับสมเด็จพระเอกาทศรถ เสด็จยกทัพจากกรุงศรี-
อยุธยา ไปตั้งที่ทุ่งบำโมก แล้วยกทัพหลวงออกจาก ทุ่งบำโมก
ไปเมืองสุพรรณบุรีทาง บ้านสามโก้ และไปทรงกระทำ
มหายุทธหัตถ์กับพระมหาอุปราช ที่ตำบลตระพังตรุ เมือง
สุพรรณบุรี จนมีชัยชนะยุทธหัตถ์ในครั้งนั้น

พ.ศ. ๒๑๔๗ สมเด็จพระนเรศวรและสมเด็จพระ-
เอกาทศรถ เสด็จยกทัพไปตีเมืองอังวะ โดยเสด็จเข้าพักพล
ในตำหนักบำโมก ตามพระราชพงศาวดารตอนหนึ่งว่า
“... ก็มีพระราชโองการตรัสให้แต่งตั้งใน ตำบลบำโมก
ครั้งเสร็จก็เสด็จด้วยพระชลวิมานโดยทางชลมารค เสด็จเข้า
พักพลใน ตำหนักบำโมก นั้น พระบาทสมเด็จพระบรมพิตร
พระพุทธเจ้าอยู่หัวทั้งสองพระองค์ ก็เสด็จกลับพยุหยาตรา
จาก ตำบลบำโมก เสด็จโดยชลมารคขึ้นเหยียบชัยภูมิใน
ตำบลเอกราช ให้ขุนแผนสะท้านพ่นไม้ข่มนามโดยการพิธิ
พิชัยสงคราม...” (ปัจจุบันนี้ตำบลเอกราชก็เป็นตำบลหนึ่ง

ชั้นกับอำเภอบำโมก มีเขตติดต่อกับตำบลบำโมก) สำหรับการสงครามครั้ง^๕นี้เป็นครั้งหลังสุดของสมเด็จพระนเรศวร เพราะพระองค์ได้สวรรคตเสียที่เมืองหาง หรือเมืองห้างหลวง ยังมีทันเสด็จถึงเมืองอังวะ สมเด็จพระเอกาทศรถได้เชิญพระบรมศพกลับคืนมายังพระนครศรีอยุธยา

ในสมัยแผ่นดินสมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ ๘ (พระเจ้าเสือ) พระเจ้าเสือได้เสด็จปลอมพระองค์ไปกับตำรวจมหาดเล็ก ข้าหลวงเดิม ในงานฉลองพระอาราม และได้ทรงชกมวยกับคนมวยได้ชัยชนะถึง ๒ คน ที่ที่ทรงเสด็จไปคือบ้านประจันตชนบท แขวงเมืองวิเศษชัยชาญ ดังข้อความในพระราชพงศาวดารตอนหนึ่งว่า “. . . ขณะนั้นข้าราชการผู้^๕ซื้อคนหนึ่งกราบทูลพระกรุณาว่า ข้าพระพุทธเจ้าได้ทราบเกล้าว่า ณ บ้านประจันตชนบท แขวงเมืองวิเศษชัยชาญ เพลา^๕พุ่ม^๕นี้ชาวบ้านทำการฉลองพระอาราม มีการมหรสพงานใหญ่ . . .” และอีกตอนหนึ่งว่า “. . . ครน^๕รุ่ง^๕ขึ้นจึงเสด็จ^๕ด้วยพระชลพาหนะ แวกล้อมไป^๕ด้วยข้าทูลละอองธุลีพระบาท^๕ทั้งปวงไปตามลำกับชลมารค ถึง ตำบลบ้านตลาดกรวด จึงให้หยุดประทับเรือพระที่นั่งเสด็จ^๕ขึ้นบกในที่นั้น . . .” ปัจจุบัน^๕ตำบลบ้านตลาดกรวดก็คือตำบลตลาดกรวด ชั้นกับ

อำเภอเมืองอ่างทอง และตั้งอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยาด้วย ส่วนบ้านประจันตชนบท แขวงเมืองวิเศษชัยชาญนั้นก็คือหมู่บ้านชนบท ที่อยู่นอกพระนครหลวงนั่นเอง มีผู้ให้ความเห็นว่า วัดที่เป็นพระอารามซึ่งมีการมหรสพในสมัยนั้น อาจจะเป็นวัดโพธิ์ถนนหรือวัดถนนก็ได้ ซึ่งปัจจุบันนี้เป็นวัดร้างอยู่ในตำบลตลาดกรวดนั่นเอง

ในแผ่นดินสมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ ๙ (พระเจ้าท้ายสระ) ปี พ.ศ. ๒๒๖๙ พระเจ้าท้ายสระได้เสด็จไปควบคุมการชลอพระพุทธรูปไสยาสน์ ณ วัดป่าโมก ตำบลป่าโมก เพราะพระพุทธรูปไสยาสน์วัดป่าโมกนั้นน้ำกัดเซาะตลิ่งพังเข้าไปถึงพระวิหารอาจจะพังลงน้ำได้ เมื่อชลอพระพุทธรูปไสยาสน์เสร็จแล้วพระเจ้าท้ายสระได้ทรงสร้างพระวิหารอุโบสถ พระเจดีย์ หอไตร โดยปฏิสังขรณ์พร้อมกับสร้างขึ้นใหม่ด้วย

ในแผ่นดินสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๓ (พระบรมโกศ) ก่อนที่พระบรมโกศจะได้ครองราชสมบัตินั้น พระเจ้าท้ายสระได้มอบราชสมบัติแก่เจ้าฟ้าอภัย พระบรมโกศไม่เต็มพระทัยให้ราชสมบัติแก่เจ้าฟ้าอภัย เมื่อพระเจ้าท้ายสระสวรรคต พระบรมโกศกับเจ้าฟ้าอภัยจึงรบกันกลางพระนคร เจ้าฟ้าอภัยแพ้ จึงหนีไปกับเจ้าฟ้าปรเมศร์ โดยลงเรือพระที่นั่ง

ไปทาง บำโมก ครั้นถึง บ้านเลน จึงเสด็จขึ้นจากเรือ
พระที่นั่งหนีไปทางบก จนถึง บ้านเอกราช ผลสุดท้ายก็
จับได้ที่ บ้านเอกราช นั้นเอง และถูกประหารชีวิตทั้งสอง
พระองค์

และในแผ่นดินสมเด็จพระบรมโกศนี้เอง ราวปี พ.ศ.
๒๒๗๗ พระองค์ได้เสด็จไปฉลอง วัดบำโมก และเมื่อปี
พ.ศ. ๒๔๘๗ พระองค์ได้เสด็จพระราชดำเนินไปนมัสการ
พระพุทธรูปไสยาสน์ ณ วัดจักรสีห์ ประทับแรมอยู่วันหนึ่ง จึง
ล่องมาทางลำแม่น้ำน้อย เสด็จขึ้นนมัสการพระพุทธรูปไสยาสน์
ณ วัดขุนอินทประมูล ซึ่งปัจจุบันนี้ วัดจักรสีห์ชนกับ
จังหวัดสิงห์บุรี ส่วนวัดขุนอินทประมูลนี้ อยู่ในท้องที่
ตำบลอินทประมูล อำเภอโพธิ์ทอง จังหวัดอ่างทอง

ต่อมาราว พ.ศ. ๒๒๘๗ สมเด็จพระบรมโกศได้มี
พระราชดำรัสให้นิมนต์พระอาจารย์ วัดพันทาบแขวงเมือง
วิเศษชัยชาญ ให้เข้านั่งสมาธิช่วยห้ามฝนตก สำหรับ
วัดพันทาบนั้นในปัจจุบันนี้ยังสำรวจไม่พบว่าอยู่ ณ ที่ใด ได้ดู
จากรายชื่อวัดในหนังสือแถลงการณ์คณะสงฆ์เล่ม ๒๒ ภาค
พิเศษ ก็ไม่มีชื่อวัดนี้ และได้ดูจากบัญชีวัดร้างในจังหวัด
อ่างทองในหนังสือทำเนียบวัดในราชอาณาจักรไทย ฉบับกรม

การศาสนา พ.ศ. ๒๔๘๖ ก็ไม่มีชื่อวัดนั้นเช่นกัน อาจจะตกสำรวจหรืออาจจะเปลี่ยนชื่อวัดเสียแล้วก็ได้

ในแผ่นดินสมเด็จพระที่นั่งสุริยามรินทร์ เจ้าฟ้าอนุกรมพรหรือกรมขุนพรพินิต หรือเรียกกันอีกชื่อหนึ่งว่าขุนหลวงหาวัด ซึ่งเป็นพระอนุชาธิราชของสมเด็จพระที่นั่งสุริยามรินทร์ ได้เสด็จออกทรงผนวช ณ วัดโพธิทอง คำหยาด และทรงสร้างตึกประทับรั้นเรียกว่า ตึกคำหยาด ขึ้นด้วย ปัจจุบันนี้วัดโพธิทอง และตึกคำหยาด ก็ยังมีอยู่โดยอยู่ในท้องที่ตำบลคำหยาด อำเภอโพธิทอง

และในแผ่นดินสมเด็จพระที่นั่งสุริยามรินทร์นี้เอง ที่กรุงศรีอยุธยาเสียกรุงแก่พม่า ก่อนที่จะเสียกรุงแก่พม่า นั้นพม่าก็ได้ยกทัพมาตั้งค่าย ณ แขวงเมืองวิเศษชัยชาญด้วย ข้าพวกพม่ายังเที่ยวค้นทรัพย์จับผู้คนทาง เมืองวิเศษชัยชาญ อีก และตอนนั้นเองที่เกิดมีวีรบุรุษที่เป็นคนในท้องที่ของอ่างทองหลายคน เช่น นายแท่น นายโชติ นายอิน นายเมือง ทั้ง ๔ คนนี้เป็นชาว บ้านสี่บัวทอง (ในพระราชพงศาวดารกล่าวว่าบ้านสี่บัวทองนั้นชนกับแขวงเมืองสิงห์ แต่ปัจจุบันนี้ บ้านสี่บัวทองเป็นตำบลหนึ่งขึ้นกับอำเภอแสวงหา จังหวัดอ่างทอง) และมี นายคอก บ้านกรับ นายทองแก้ว

บ้านโพธิ์ทะเล ทั้ง ๒ คนนี้เป็นชาวเมืองวิเศษชัยชาญ ทั้ง ๒ คนนี้ร่วมกับชายฉกรรจ์กว่า ๔๐๐ คน ตั้งค่ายบางระจันขึ้นเพื่อต่อสู้พม่า และมีหัวหน้าอีก ๕ คน คือขุนสรรค์พันเรือง กำนัน นายทองเหม็น นายจันทร์หนวดเขี้ยว และนายทองแสงใหญ่ โดยมีพระอาจารย์ธรรมโชติให้มาอยู่คุ้มครองค่าย การต่อสู้กับพม่าครั้งนั้นได้ต่อสู้กันถึง ๘ ครั้ง ค่ายบางระจันจึงแตก และสนามรบที่ต่อสู้กันส่วนใหญ่ก็คือท้องที่ของอำเภอแสวงหาในปัจจุบันนั่นเอง

สมัยกรุงธนบุรี

เข้าใจว่า ในตอนปลายสมัยกรุงธนบุรีนี้เองที่ได้มีการย้ายเมืองวิเศษชัยชาญมาตั้งใหม่ที่ตำบลบ้านแห ตรงวัดไชยสงคราม (วัดกะเซา) ฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยา ซึ่งอยู่ในท้องที่อำเภอเมืองอ่างทองในปัจจุบันนี้ และการย้ายเมืองครั้งนั้นก็เปลี่ยนชื่อจากเมืองวิเศษชัยชาญมาตั้งชื่อใหม่ว่า “เมืองอ่างทอง” สาเหตุที่ย้ายก็เข้าใจว่า เมืองวิเศษชัยชาญเดิมที่ตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำน้อย (ซึ่งปัจจุบันนี้ก็เข้าใจว่าอยู่เหนือที่ว่าการอำเภอวิเศษชัยชาญราว ๒ กิโลเมตร) ในขณะนั้นแม่น้ำน้อยคงตื้นเขิน ฤดูแล้งเรือเดินไม่ได้ จึงย้าย

มาตั้งที่ริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา

แต่อย่างไรก็ตามหลักฐานในพระราชพงศาวดารก็ไม่ได้กล่าวไว้เลยว่า การย้ายเมืองวิเศษชัยชาญมาตั้งใหม่และเปลี่ยนชื่อใหม่นั้น เมื่อใดหรือตอนไหน แต่ในสมัยกรุงธนบุรี ก็มีข้อความเกี่ยวกับเมืองวิเศษชัยชาญอยู่ตอนหนึ่งในราว พ.ศ. ๒๓๑๗ เมื่อคราวรบพม่าที่บางแก้วเมืองราชบุรี คือ ก่อนสิ้นรัชสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี ๘ ปี พระยาอินทรวชิต เจ้าเมืองวิเศษชัยชาญ ได้คุมกองทัพไปช่วยพระยายมราชรบกับพม่าที่แขวงเมืองราชบุรี มีผู้ให้ความเห็นว่าการย้ายเมืองครั้งนั้นน่าจะเกี่ยวข้องด้วยในระหว่างระยะเวลาที่กล่าวนั้น และเพื่อสะดวกสบายในการส่งกำลังรบจากพระนครขึ้นไปยังหัวเมืองฝ่ายเหนือ การใช้เรือลำเดียวทางแม่น้ำน้อยอาจชุกชลักในฤดูแล้งความสะดวกสู่ทางแม่น้ำเจ้าพระยาไม่ได้ จึงได้ย้ายเมืองเสียแต่ถ้าหากไม่ใช่ย้ายตอนปลายสมัยกรุงธนบุรี ก็คงจะย้ายตอนต้นสมัยรัตนโกสินทร์ คือช่วงระยะเวลาจาก พ.ศ. ๒๓๑๗ (ซึ่งได้กล่าวถึงเมืองวิเศษชัยชาญเป็นครั้งสุดท้ายในพระราชพงศาวดาร) จนถึง พ.ศ. ๒๓๕๖ ในสมัยรัชกาลที่ ๒ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ เพราะตอนนั้นพระราชพงศาวดารได้กล่าวถึงการทำทำนบกั้นลำน้ำที่เมืองอ่างทอง

(เป็นการกล่าวชื่อเมืองอ่างทองเป็นครั้งแรกในตอนนั้น) และ
ก็ยังมีผู้สันนิษฐานกันอีกว่า การย้ายเมืองนั้นอาจจะย้ายคราว
เดียวกับเมืองสิงห์บุรีก็ได้

สำหรับการตั้งชื่อใหม่ว่า “เมืองอ่างทอง” โดยเปลี่ยน
ชื่อจากเมืองวิเศษชัยชาญนั้น พระยาโบราณราชธานินทร์
(พร เทชะคุปต์) สมุหเทศาภิบาล มณฑลอยุธยา ได้ให้คำ
อธิบายเกี่ยวกับชื่อเมืองไว้ว่า

“ชื่อที่จังหวัดนั้นเดิมชื่อ เมืองอ่างทองนั้นเห็นด้วย
เกล้าฯว่า น่าจะมาจากชื่อบางคำทอง ด้วยมีคำโคลงนิราศ
ตอนนั้นว่า

ถึงบางน้ำซ้อ	คำทอง
น้ำวนบึงเป็นฟอง	กว้างกว้าง
แลลาญรำจวนสยอง	ฟังพิศ
เร่งรีบพายพลกว้าง	แม่น้ำนองสินธุ์ฯ

(นิราศนั้นแต่งตั้งแต่ครั้งกรุงเก่าว่าด้วยตามเสด็จพระ-
ราชดำเนินเมืองนครสวรรค์)

อนึ่ง ทางที่แยกแม่น้ำสายหลังศาลากลางนั้น ราษฎร
ก็ยังเรียกว่าปาก แม่น้ำประจำทอง ส่วนในเข้าไปเรียกว่า
แม่น้ำสายทอง จนทุกวันนี้แต่เป็นลำน้ำที่ตื้นเขินใช้ไม่ได้

แล้ว . . . ”

ข้อความข้างบนนี้เป็นข้อความกราบบังคมทูลถวาย
 ระยะเวลาที่จะเสด็จพระราชดำเนินประพาสลำแม่น้ำน้อย และ
 ลำแม่น้ำใหญ่ ๆ ของพระยาโบราณราชธานินทร์ (พร เกษะ-
 คุปต์) ซึ่งก็น่าเชื่อถือได้ทีเดียวว่าชื่อเมืองอ่างทองนั้นอาจจะ
 มาจากชื่อบางคำทอง และจากหนังสือชุมนุมพระนิพนธ์เรื่อง
 สร้างเมืองของกรมพระยาดำรงราชานุภาพได้ทรงกล่าวไว้ตอน
 หนึ่งว่า “เมืองอ่างทอง ดูเหมือนจะตั้งเมืองเมื่อครั้งสมเด็จพระนเรศวร
 เติมชื่อว่าเมืองวิเศษชัยชาญ ตั้งอยู่ริมแม่น้ำ
 น้อยที่ลงมาจากเมืองสรรค์ อยู่มาแม่น้ำน้อยต้นเขิน ฤดูแล้ง
 ใช้เรือไม่สะดวก ย้ายเมืองออกมาตั้งริมแม่น้ำเจ้าพระยาที่
 บ้านอ่างทอง จึงเปลี่ยนชื่อเป็นเมืองอ่างทอง” ก็น่าจะคิดว่า
 บ้านอ่างทองมีจริงหรือไม่ แต่ก็ยังมีผู้สันนิษฐานกันอีกทาง
 หนึ่งว่า คำว่า “อ่างทอง” นั้นอาจจะเป็นเพราะว่าท้องที่ของ
 อ่างทองเป็นที่ราบลุ่มทั้งยังเป็นแหล่งทรัพยากรธรรมชาติ มี
 ทรัพย์ในดินสินในน้ำ พื้นที่ก็คล้ายท้องทะเลหรือคล้ายอ่าง
 เมื่อข้าวออกรวงเหลืองอร่ามคล้ายทอง จึงเสมือนเป็นรูป
 อ่างทองที่รองรับโภคผล อันได้จากข้าวปลาอาหารเหล่านั้น
 จึงเรียกเมืองนี้ว่า “อ่างทอง”

สมัยรัตนโกสินทร์

ในสมัยรัตนโกสินทร์นี้ มีเรื่องที่เกี่ยวข้องกับเมืองอ่างทองโดยตรงหลายตอน ดังนี้คือ

ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เมื่อ พ.ศ. ๒๓๕๖ พระองค์ได้โปรดฯ ให้เจ้าพระยายมราช (น้อย) (ซึ่งได้เลื่อนเป็นเจ้าพระยาอภัยภูธรที่สมุหนายกเมื่อเจ้าพระยารัตนธิเบศร (กุน) ถึงอสัญกรรม) เป็นแม่กอง เกณฑ์คนเมืองนครราชสีมา ตลอดจนเมืองเวียงจันทน์ และหัวเมืองฝ่ายตะวันออกนอกเมืองนครราชสีมาออกไป เข้ามาระดมกัน ทำทำนบกั้นลำน้ำที่ เมืองอ่างทอง เพื่อจะให้สายน้ำไหลเข้าทาง คลองบางแก้ว ซึ่งต้นเขินขึ้นให้กลับใช้เรือเดินได้ตลอดปีดังแต่ก่อน แต่ทำนบกั้นต้องพังทำลายลงเพราะทานกำลังน้ำไม่ได้ภายหลัง จากการบีบคั้นเพื่อให้ไหลเข้าคลองบางแก้วไม่สำเร็จแล้ว จึงย้ายตัวเมืองอีกครั้งหนึ่งจาก ตำบลบ้านแห ที่วัดไชยมงคลไปตั้งที่ ตำบลบางแก้ว ใต้ปากคลองบางแก้วฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยามาจนถึงปัจจุบันนี้ คลองบางแก้วที่วานเป็นคลองที่แยกจากแม่น้ำเจ้าพระยา อยู่เหนือศาลากลางจังหวัดอ่างทองประมาณ ๑ กิโลเมตรเศษ กล่าวกันว่าเดิมเป็นแม่น้ำเจ้าพระยา เมื่อขุดคลองหน้าเมืองอ่างทองที่กลาย

เป็นแม่^๗นำ ๗ บั^๘ทิน ชนในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าท้ายสระ ไป
บรรจบลำแม่น้ำน้อยทางทิศตะวันออกของวัดป่าโมก อำเภอ
ป่าโมก เนื่องจากบ่อกันน้ำเซาะองค์พระพุทธรูปไสยาสน์วัด
ป่าโมกเป็นมูลเติมแล้ว แม่^๘น้ำเจ้าพระยาตอนนั้น^๙ดินเลนกลายเป็น
สภาพเป็นคลองบางแก้วไป

เรื่องบ่อกันน้ำและคลองบางแก้วนี้มีปรากฏในหนังสือ
พระราชพงศาวดาร รัชกาลที่ ๒ พระนิพนธ์ของสมเด็จพระ
พระยาดำรงราชานุภาพ และพระองค์ท่านทรงประทานพระ
อธิบายไว้ว่า

เนื้อความที่กล่าวในพระราชพงศาวดารตรง^๙นี้ ผู้^๗ที่ไม่
ทราบเรื่องทางน้ำในประเทศนี้แต่โบราณมา แม้จะไปดูที่
คลองบางแก้วในเวลานี้ น่าจะประหลาดใจว่า ทำไมจึงเกณฑ์
คนเข้ามาทำทำนบ^๙บ่อกันน้ำเจ้าพระยาในครั้งนั้น อันความ
จริงที่เป็นมาแต่เดิมนั้น ลำน้ำเจ้าพระยาไม่ได้ลงมาทางหน้า
เมืองอ่างทองทุกวันนี้ ลำน้ำ^๙เข้าทางบางแก้วมาทางคลอง
เมืองกรุงเก่าลงทางวัดพุทไธสวรรย์^๙มาออกตรงบ่อบมเพชร
แม่น้ำตอนใต้คลองบางแก้วเดิมเป็นคลองขุดมาต่อลำแม่น้ำ
น้อย แต่สายน้ำมาเดินเสียทางคลองขุดนั้นก็แผ่นดินกว้างลึก
ออกไปเป็นลำแม่น้ำ ทางบางแก้วจึง^๙ดินเลนขึ้นทุกทีจนใช้

เรือไม่ได้ในฤดูแล้ง ค้วยเหตุนี้จึงไปทำงานบปีตทางน้ำใหม่ ซึ่งน้ำกักประสงค์จะให้สายน้ำกลับไปเดินทางบางแก้ว ซึ่งทำเป็นลำน้ำเดิม แต่ทำงานที่ทำเมื่อประภาเบญจศกนั้นทานกำลังน้ำไม่อยู่ ถึงฤดูน้ำเหนือหลากทำนบก็พังไม่ได้ประโยชน์ คังคาค สายน้ำลำแม่น้ำเจ้าพระยาจึงลงทางเมืองอ้างทองจนตราบเท่าทุกวันนี้

เฉพาะที่ตำบลบางแก้วตอนเหนือศาลากลางจังหวัดขึ้นไปเล็กน้อย ตรงที่ทำนบนั้นยังมีหมู่บ้าน ๆ หนึ่งเรียกกันว่า “บ้านรอ” ยังปรากฏจนทุกวันนี้

อนึ่งน้ำเบญจสุทธคงคาในแม่น้ำสำคัญทั้ง ๕ ในราชอาณาจักรไทย ซึ่งแต่เป็นน้ำทรงพระมูรธาภิเศกสมเด็จพระกษัตริยาธิราช เป็นพระราชประเพณีมาแต่โบราณกาลนั้น น้ำในแม่น้ำเจ้าพระยา ซึ่งตกที่ “ตำบลบางแก้ว” ก็เป็นน้ำเบญจสุทธคงคาในแม่น้ำสำคัญทั้ง ๕ ในราชอาณาจักรไทย ค้วยแห่งหนึ่ง

ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระพุทธาจารย์ (โต) ได้สร้างพระโตขึ้นที่วัดไชโย อำเภอไชโย

หนึ่งเมื่อ พ.ศ. ๒๓๙๔ ในรัชกาลนี้ในหนังสือราชการ

บางฉบับยังเรียกเมืองอ่างทองว่า “เมืองวิเศษชัยชาญ” ก็มี
 ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 พระองค์มีพระราชอัยยาศัยโปรดฯ ในการเสด็จประพาส และ
 ใต้เศด็จเมืองอ่างทองและท้องที่เมืองอ่างทองหลายแห่ง
 กิ่ง

พ.ศ. ๒๔๒๑ กราวเสด็จประพาสมณฑลอยุธยา ได้
 เสด็จวัดไชโย อำเภอไชโย วัดขุนอินทประมูล อำเภอ
 โพรทอง และวัดป่าโมก อำเภอป่าโมก

พ.ศ. ๒๔๔๔ กราวเสด็จเลียบมณฑลฝ่ายเหนือ ได้
 เสด็จเมืองอ่างทอง ซึ่งมีข้อความตามพระราชหัตถเลขาตอน
 หนึ่งว่า “. . . จนถึงพรหมแดนเมืองอ่างทอง พระวิเศษ
 ชัยชาญ ผู้ว่าราชการเมืองนำดอกไม้ธูปเทียนมาต้อนรับ
 เปลี่ยนลงเรือมาค้ำยจนถึงพลับพลาเหนือเมืองเสียวหนึ่งประ-
 มาณบ่าย ๔ โมง ได้ขึ้นไปยังโรงพิธีซึ่งมีพระสงฆ์ข้าราชการ
 แลราษฎรคอยพร้อมอยู่ในที่นั้น ผู้ว่าราชการเมืองอ่านคำ
 ต้อนรับ ฉันได้มอบพระแสงราชอาวุธเสด็จแล้ว . . . ”
 วันรุ่งขึ้นเสด็จถึง วัดไชโย และต่อไปยังเมืองสิงห์บุรี และ
 เมื่อเสด็จกลับชาล่อง ก็เสด็จเมืองอ่างทองอีกครั้งหนึ่ง รุ่งขึ้น
 ได้เสด็จ วัดป่าโมก เพื่อนมัสการพระนอนที่วัดป่าโมกด้วย

พ.ศ. ๒๔๔๙ ได้เสด็จนมัสการพระพุทธไสยาสน์วัด
ป่าโมกอีก รุ่งขึ้นเสด็จเมืองอ่างทอง และเสด็จต่อไปถึงวัด
ไชโยในวันเดียวกัน การเสด็จครั้งนี้เรียกว่าเสด็จประพาสต้น
ครั้งที่ ๒

พ.ศ. ๒๔๕๑ คราวเสด็จประพาสลำนํ้ามะขามเฒ่า
คราวนี้ได้เสด็จอำเภอวิเศษชัยชาญ ทึกคำหยาด และวัดขุน
อินทประมูลด้วย

พ.ศ. ๒๔๕๙ คราวรัชกาลที่ ๖ เสด็จประพาสลำ
แม่น้ำน้อยและลำแม่น้ำใหญ่ คราวนี้พระองค์ผ่านปลายเขต
อำเภอป่าโมก ประทับร่อนวัดท่าสุวรรณใต้ที่ว่าการอำเภอ
วิเศษชัยชาญแล้วเสด็จขึ้นไปประทับแรมพลับพลาหน้าวัด
เกาะ หน้าที่ว่าการอำเภอโพธิทอง รุ่งขึ้นเสด็จประพาสบ้าน
โพธิทอง แล้วเสด็จกลับประทับแรมพลับพลาหน้าวัดเกาะอีก
จากนั้นได้เสด็จต่อไปยังสิงห์บุรีและชัยนาท เทียบกลับได้
เสด็จล่องทางแม่น้ำเจ้าพระยา ทรงประทับร่อนวัดไชโยแล้ว
เสด็จมาประทับแรมพลับพลาหน้าศาลากลางจังหวัดอ่างทอง

จะเห็นได้ว่ารัชกาลที่ ๕ ได้เสด็จท้องที่ของอ่างทอง
ถึง ๕ ครั้ง และรัชกาลที่ ๖ เสด็จ ๑ ครั้ง ต่อมาเมื่อวันที่
๒๗ กันยายน พ.ศ. ๒๔๙๘ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

และสมเด็จพระบรมราชินีนาถรัชกาลปัจจุบัน ได้เสด็จประพาส
เยี่ยมพสกนิกรชาวอ่างทองด้วย

และในสมัยรัชกาลที่ ๕ นั้นเอง ก็คราว พ.ศ. ๒๔๓๙
ได้มีการจัดระเบียบการปกครองเป็นมณฑลเทศาภิบาล เมือง
อ่างทองได้ขึ้นอยู่กับปกครองข้าหลวงเทศาภิบาลอยุธยา ซึ่งมี
เมืองขึ้นกับมณฑลอยุธยาถึง ๘ เมืองด้วยกัน ขณะนั้นเมือง
อ่างทองแบ่งการปกครองเป็นอำเภอมี ๔ อำเภอด้วยกันคือ
อำเภอเมืองอ่างทอง อำเภอไชโย อำเภอไผ่จำศีล และ
อำเภอโพธิ์ทอง (ส่วนอำเภอป่าโมกนั้นยังไม่จัดเป็นอำเภอ
แต่รวมอยู่กับอำเภอเมืองอ่างทอง และอำเภอไผ่จำศีลนี้
ก็คืออำเภอวิเศษชัยชาญในปัจจุบันนั่นเอง) ต่อมาเมื่อปี
พ.ศ. ๒๔๔๕ ได้ตั้งอำเภอป่าโมกขึ้นโดยแยกไปจากอำเภอ
เมืองอ่างทอง และในปี พ.ศ. ๒๔๕๑ ได้เปลี่ยนชื่ออำเภอ
ไผ่จำศีลเป็นอำเภอวิเศษชัยชาญตามชื่อแขวงเมืองวิเศษชัย
ชาญเดิม

ต่อมา พ.ศ. ๒๔๗๖ ได้มีการยุบเลิกมณฑลเมืองอ่าง
ทองก็เปลี่ยนเป็น จังหวัดอ่างทอง ไม่ขึ้นกับมณฑลอยุธยา
อีกต่อไป

พ.ศ. ๒๔๙๑ ประกาศตั้งกิ่งอำเภอแสวงหาและยก

ฐานะขึ้นเป็นอำเภอแสวงหา เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๙๙

พ.ศ. ๒๕๐๕ ประกาศตั้งกิ่งอำเภอสามโก้และยก
ฐานะเป็นอำเภอสามโก้ เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๐๘

จังหวัดอ่างทองจึงมีอำเภอรวม ๗ อำเภอตั้งแต่ปี พ.ศ.
๒๕๐๘ เป็นต้นมาจนถึงปัจจุบัน

เป็นที่น่าสังเกตอย่างหนึ่งก็คือว่า ชื่อหมู่บ้าน ตำบล
อำเภอ และรวมไปถึงชื่อวัดในจังหวัดอ่างทองปัจจุบันนี้หลาย
ชื่อมีคำว่า “ชัย” หรือ “ไชย” อยู่ด้วยก็แสดงว่า ท้องที่
นั้น ๆ จะต้องมีความหมายเกี่ยวกับชัยชนะจากการสงคราม
อย่างแน่นอน เพราะท้องที่ของอ่างทองเคยเป็นสนามรบใน
สมัยอยุธยาบ่อยครั้งที่สุด ผู้ที่ตั้งชื่อขึ้นมาจะต้องเอาความ
หมายจากชัยชนะอย่างไม่มีปัญหา ชื่อที่มีคำว่า “ชัย” หรือ
“ไชย” อยู่ด้วยนั้น เป็นอำเภออยู่ ๒ ชื่อคือ ไชโย กับ
วิเศษชัยชาญ เป็นตำบล ๓ ชื่อคือ ไชโย ชัยภูมิ และ
ชัยฤกษ์ ซึ่งทั้ง ๓ ตำบลนี้อยู่ในท้องที่อำเภอไชโยทั้งสิ้น และ
ยังมีวัดอยู่ ๓ วัดคือ วัดไชยสงคราม วัดไชยมงคล และวัด
สนามชัย ทั้ง ๓ วัดนี้อยู่ใกล้ ๆ กัน ซึ่งขึ้นอยู่กับอำเภอเมือง
อ่างทอง นอกจากนี้ยังมีตำบลหนึ่งชื่อตำบลศรีณรงค์ ขึ้น
กับอำเภอไชโยก็มีความหมายเกี่ยวกับสงครามเช่นกัน

ท้องที่ของอ่างทองยังมีหมู่บ้าน และตำบลแปลก ๆ
จนมีคนโบราณนำมาผูกเป็นกลอนคล้องจองกันอย่างไพเราะ
เพราะฝรั่งอีกว่า

“บ้านช้าง บ้านตาล บ้านพราน แสงหา บ้าน
โหลง องค์กรักษ์ โพร้ประจักษ์ โลกพุทธา”

สำหรับชื่อหมู่บ้าน และตำบลทั้งหมดขึ้นอยู่กับอำเภอ
โพธิ์ทอง และอำเภอแสวงหา นอกจากโพธิ์ประจักษ์เท่านั้น
ขึ้นกับจังหวัดสิงห์บุรี แต่อย่างไรก็ตามก็มีเขตติดต่อและใกล้
เคียงกันทั้งสิ้น

และยังมีชื่อของอำเภอที่ผูกเป็นกลอนอีกว่า

“ใครอยากมีเมียไปอยู่ป่าโมก

ใครอยากมีโชคไปอยู่โพธิ์ทอง

ใครอยากมีน้องไปอยู่ไชโย

ใครอยากเป็นนักเลงโตไปอยู่วิเศษชัยชาญ

นอกจากนี้ในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ซึ่งแต่งขึ้นใน
สมัยรัชกาลที่ ๒ และรัชกาลที่ ๓ ก็ได้กล่าวถึงท้องที่ตำบล
หมู่บ้านในจังหวัดอ่างทองไว้ในตอนที่ ๔๓ ซึ่งเป็นตอนสุด
ท้ายของเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน สำหรับตอนที่ ๔๓ เป็น
เรื่องจระเข้เถื่อนขวาด ซึ่งตามตำนานเล่าว่าเป็นบทแต่งแทรก

ในรัชกาลที่ ๓ ผู้แต่งคือครูแจ้ง ได้แต่งเกี่ยวกับเรื่องถนน
 ขวาค คิศจะแก้แค้นพลายชุมพลที่กรุงศรีอยุธยา จึงได้แปลง
 เป็นแร้งบินจากเชียงใหม่มาถึงเมืองอ้างทอง แล้วจึงแปลง
 เป็นกระแซ้เที่ยวจับคนตามตำบลหมู่บ้านต่าง ๆ ในท้องที่ไชโย
 อ้างทอง และป่าโมก ดังบทเสภาดังนี้

“โผลงตรงเหนือ เมืองอ้างทอง
 พอเอียงคลองบางแหวเป็นแนวป่า
 แร้งหายกลายรูปเป็นหลวงตา
 ลงนั่งภาวนาร้อยแปดที
 เสกไม้เท้าต่อหางทกลางตัว
 แล้วเอามาตรสวมหัวเข้าเร็ว
 เฝ็นโพนโจนผางกลางนที
 กักลายเป็นกุมภลมหิมา
 เขยวขาวยาวออกนอกปากโง้ง
 ฟาดโผนร้องเพียงเสียงฟ้าผ่า
 โตใหญ่ตัวยาวสักแก้วา
 ขนวงร่าหล่นาด้วยลำพอง
 ท่านผู้ฟังถ้วนหน้าอย่าสงสัย
 เดิมจะได้ดงย่านเป็นบ้านช่อง

เพราะเถนขวาดแปลงกายร้ายคะนอง
 จึงเรียก บ้านจระเข้ร้อง แต้นันมา
 เดยวนมหลักแหล่ง แขวงอ่าทอง
 บ้านช่องบักแผ่นยั้งแน่นหนา
 ตั้งนามตามนิทานเพราะขรวัดา
 จึงได้ปรากฏตำบลจนทุกวันนี้”

ปัจจุบันนี้บ้านจระเข้ร้อง เป็นตำบลจระเข้ร้องขึ้นกับ
 อำเภอไชโย และเป็นที่ตั้งที่ว่าการอำเภอไชโยด้วย

และอีกตอนหนึ่งบทเสภาที่ว่า

“พิน บ้านตลาดกรวด รวดเร็วมา
 ควายข้างขวางหน้าเข้าไม่ได้
 ฟาดพัดกัดตายกำกั้นไป
 เลยไต่ล่องนาร่างมา
 ครู่หนึ่งถึงหน้า เมืองอ่าทอง
 โบกหางครางร้องคะนองว่า
 พอชาวบ้านลงสะพานมาล้างปลา
 เข้าคาบคร่าลงน้ำแล้วดำทวน”

สำหรับบ้านตลาดกรวดนั้น ปัจจุบันนี้ก็เป็นตำบล

ตลาดกรวดขึ้นกับอำเภอเมืองอ้างทอง (แต่กลางแห่งเรียกตลาดกรวด)

ตอนต่อมาก็กล่าวไว้ว่า

“ถึงบ้านแหแร่วังกองกระหม

รวงควานพมพุดกันสนนออ

ครนมาถึงห้วยบ้านสะตือ

ก็มีคนนำคำทออยู่ไต้

ปัจจุบันนี้ บ้านแห เป็นชื่อตำบลบ้านแหอยู่ในท้องที่

อำเภอเมืองอ้างทองและบ้านสะตือก็เป็นหมู่บ้านในอำเภอเมืองอ้างทองเช่นกัน

และอีกตอนต่อมาก็มีว่า

“เที่ยวท่องล่องโรมมาโพธิสระ

ปะหลวงตาบิณฑบาตฟาดตั้งฝั่ง

ขบกัดสะบัดเกรซนเลนตั้ง

บนดลิ่งวังองทองหญิงชาย

เรือแพใหญ่่น้อยถอยเข้าคลอง

ไม่อาจล่องลอยนาระสำระสาย

พ่วงกันพันพัวด้วยกล้วยตาย

จรเข้ร้ายถึงย่านบ้านระกำ

ปัจจุบันนี้โพธิสระ เป็นตำบลโพสะในเขตอำเภอเมือง
 อ่างทอง ส่วนบ้านระกำ เป็นหมู่บ้านในเขตอำเภอบำมอ
 ต่อจากนั้นก็กล่าวไว้ว่า

“มาถึงบางเตวาท้าย**ป่าโมก**

จรจะเข้าโบกหางหันเข้าแฝงฝั่ง

ต้นนาลกนกกระทักพั้ง

เข้าเพื่อยฝั่งแยบคายอยู่ท้ายวัด

สำหรับป่าโมกนั้นปัจจุบันเป็นที่ซื้อตำบลและอำเภอ
 ในเขตอำเภอบำมอ ส่วนวัดที่กล่าวถึงนี้ เข้าใจว่าเป็นวัด
 ป่าโมกนั่นเองซึ่งเป็นวัดที่อยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยา หน้าวัดนี้
 ลึกและตลิ่งฝั่งอยู่เสมอเพราะน้ำไหลพุ่งเข้าหาตลิ่งตลอดเวลา
 และอีกตอนหนึ่งก็กล่าวว่า

“จรจะเข้ล่องมาทาง**บางโพงแพง**

เห็นฝูงเป็ดฟาดเบาลงตายบน

ผุดดำรำมาในสาชล

จนกระทั่ง**บ้านกุ่ม**ชุ่มในรก

ปัจจุบันนี้บางโพงแพง คือ ตำบลโพงแพงอยู่ในเขต
 อำเภอบางบาล จังหวัดอยุธยา ส่วนบ้านกุ่มนั้นอยู่ในเขต
 อำเภอบางบาล จังหวัดอยุธยา

ทั้งหมดคนเป็นชื่อหมู่บ้านตำบลที่กล่าวไว้ในขุนช้างขุน
แผน เข้าใจว่าผู้แต่งคงเคยเดินทางผ่านแถบนี้บ่อย ๆ หรือ
อาจบ้านอยู่แถบนี้ก็ได้ ❀